

<https://doi.org/10.62837/2025.7.273>

MƏMMƏDOVA ŞƏLALƏ ŞAHİN QIZI
Mingəçevir Dövlət Universitetinin magistranı
shalalamammadova23@gmail.com

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA FONETİK NORMALARIN ROLU

Açar sözlər : fonetik normalar, səs tələffüzü, vurğu, intonasiya, ritm, nitq bacarıqları, şagirdlərin təhsili, dil öyrənmə, kommunikativ bacarıqlar

Key words : phonetic norms, sound pronunciation, stress, intonation, rhythm, speech skills, students' education, language learning, communicative skills

Ключевые слова: фонетические нормы, звуковое произношение, ударение, интонация, ритм, речевые навыки, образование учащихся, изучение языка, коммуникативные умения

Nitq mədəniyyəti insanın kommunikasiya və ünsiyyət sahəsindəki bacarıqlarının ən vacib göstəricilərindən biridir. Bu, yalnız söz ehtiyatının zənginliyi ilə deyil, həm də nitqin düzgün qurulması, səlisliliyi, intonasiyası və səslərin dəqiq tələffüzü ilə ölçülür. Nitq mədəniyyətinin formalaşmasında fonetik normaların rolu isə əvəzsizdir, çünki fonetika dilin səsle ifadə olunan tərəfini tənzimləyir və şagirdlərin danışmaq vərdislərinin düzgün istiqamətdə inkişaf etməsinə şərait yaradır.

Fonetik normalar dedikdə, ilk növbədə, səsin düzgün tələffüzü, vurğu, intonasiya, ritm və tonlama kimi dilin səsle ifadə olunan aspektləri nəzərdə tutulur. Bu normalar həm tədris prosesində, həm də gündəlik ünsiyyətdə nitqin başa düşülməsini, aydın və səlislə ifadə olunmasını təmin edir. Müasir təhsil sistemi şagirdlərin yalnız qrammatik və leksik biliklərə yiyələnməsi ilə kifayətlənmir; eyni zamanda onların danışmaq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsini də tələb edir. Bu baxımdan, fonetik normaların tədrisi şagirdlərin nitq mədəniyyətinin əsasını təşkil edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, fonetik normaların düzgün şəkildə öyrədilməsi şagirdlərin nitq bacarıqlarını bir neçə istiqamətdə inkişaf etdirir. Birincisi, düzgün səs tələffüzü və vurğu vasitəsilə danışığın aydın və başa düşülən olması təmin edilir. İkincisi, intonasiya və ritm vasitəsilə nitqdə emosional rənglənmə, ifadəlilik və estetik görünüş əldə olunur. Üçüncüsü, fonetik biliklər şagirdlərin nitqindəki səhvləri azaltmaqla onların özünə inamını artırır, ictimai mühitdə düzgün və səlislə danışmaq bacarığını formalaşdırır. [2, s. 34]

Fonetik normaların tədrisi metodik yanaşmalarla əlaqələndiriləndə daha effektiv olur. Şagirdlərin səsləri düzgün tələffüz etməsi üçün müəllimlər müxtəlif təlim texnikalarından istifadə edə bilirlər: dinləmə və təkrarlama məşqləri, səsin və vurğunun vizualizasiyası, interaktiv oyunlar, nitq temalı praktiki məşqlər və

müzakirələr. Bu metodlar şagirdləri aktiv öyrənməyə cəlb edir və onların nitq bacarıqlarının sistemli şəkildə inkişaf etməsini təmin edir.

Beləliklə, nitq mədəniyyətinin formalaşmasında fonetik normaların tədrisi yalnız dil öyrənmə prosesi deyil, eyni zamanda şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafı, kommunikativ bacarıqlarının yüksəldilməsi və sosial adaptasiyasının gücləndirilməsi üçün zəruri bir vasitədir. Müasir məktəb mühitində fonetik yanaşmaların düzgün tətbiqi şagirdlərin danışıq mədəniyyətinin keyfiyyətli və davamlı şəkildə formalaşmasına mühüm təsir göstərir.

Nitq mədəniyyətinin formalaşması yalnız qrammatik və leksik qaydaların mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu prosesin ən mühüm tərəflərindən biri fonetik normalara əməl olunmasıdır. Fonetik normalar danışıqın düzgün və səlis qurulmasını, nitqin aydın, ifadəli və estetik olmasını təmin edən əsas amildir. Şagirdlərdə bu normaların sistemli şəkildə öyrədilməsi onların gələcəkdə savadlı, nitqi səlis və ünsiyyətdə inamlı şəxsiyyət kimi formalaşmasına şərait yaradır.

Fonetik normaların tətbiqi bir neçə istiqamətdə şagirdlərin inkişafına təsir göstərir:

1. **Səs tələffüzü.** Səslərin düzgün tələffüzü danışıqın başa düşülməsini asanlaşdırır. Əgər şagird hər hansı səsləri yanlış tələffüz edərsə, nitqdə anlaşılmaqlıq yaranır. Buna görə də fonetik tədrisin mühüm istiqamətlərindən biri səslərin norma üzrə tələffüz edilməsidir.

2. **Vurğu.** Azərbaycan dilində söz vurğusu və məntiqi vurğu nitqin əsas ünsürlərindəndir. Yanlış vurğu nitqin mənasını dəyişdirir, danışıqın axıcılığını poza bilər. Şagirdlərdə vurğunun düzgün tətbiqi onların nitqini daha dəqiq və səlis edir.

3. **İntonasiya və ritm.** Nitqin emosional ifadəliliyi intonasiya və ritmlə bağlıdır. Monoton və ya qeyri-düzgün intonasiya şagirdin nitqini solğunlaşdırır. Müəllimlər intonasiya və ritm üzərində işləməklə şagirdlərin nitqini daha canlı və təsirli edə bilərlər.

4. **Kommunikativ bacarıqların inkişafı.** Fonetik normalar yalnız texniki tərəflə məhdudlaşmır; onlar şagirdlərin sosial ünsiyyət bacarıqlarını da gücləndirir. Düzgün tələffüz və intonasiya qarşı tərəflə daha səmərəli ünsiyyət yaratmağa imkan verir.

Fonetik normaların tədrisində müəllimin rolu əvəzsizdir. Müəllim şagirdlərin səs təhlilinə diqqət yetirməli, onlara praktik məşqlər vasitəsilə düzgün tələffüz və intonasiya vərdişləri aşılmalıdır. Müxtəlif metodlardan – səsləri təkrar etmək, mətn oxumaq, şeir və dialoqlardan istifadə etmək, audio və video materiallarla işləmək – istifadə edilməsi öyrənmə prosesini daha maraqlı və təsirli edir.

Bundan əlavə, müasir tədris mühitində informasiya texnologiyalarının imkanlarından da yararlanmaq olar. Məsələn, səs yazıları, fonetik proqramlar, interaktiv təlim platformaları şagirdlərin tələffüzünü təhlil etməyə və inkişaf

etdirməyə kömək edir. Bu yanaşmalar fonetik normaların öyrənilməsini daha müasir və əlçatan edir. [3, s. 55]

Nəticə etibarilə, fonetik normaların tədrisi şagirdlərin nitq mədəniyyətinin formalaşmasında əsas vasitələrdən biridir. Səs tələffüzünün, vurğunun, intonasiyanın və ritmin düzgün öyrədilməsi onların dilə münasibətini, nitqin keyfiyyətini və ünsiyyət bacarıqlarını yüksəldir.

Fonetik normaların öyrədilməsi yalnız dilin texniki tərəfi ilə bağlı deyil, həm də şagirdlərin mədəni, sosial və psixoloji inkişafı ilə sıx bağlıdır. Düzgün danışmaq bacarığı şagirdlərin dərslərdə fəallığını artırır, ictimai tədbirlərdə, çıxışlarda və gündəlik ünsiyyətdə onları daha inamlı edir. Bu mənada fonetik normaların tədrisi ümumi təhsil prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab olunur. Müasir dövrdə təhsil sistemində kommunikativ yanaşma geniş tətbiq edilir. Bu yanaşmaya görə, şagird yalnız qrammatikanı və söz ehtiyatını öyrənməklə kifayətlənməməli, həm də bu bilikləri səlis danışmaq və ünsiyyətdə tətbiq edə bilməlidir. Burada fonetik normalar mühüm rol oynayır. Çünki düzgün fonetik bacarıqlar olmadan şagird qrammatika və leksikanı bilsə də, nitqi təbii səslənməyəcək. Fonetik normaların öyrədilməsi zamanı müəllimlər psixoloji amilləri də nəzərə almalıdırlar. Çox vaxt şagirdlər səhv tələffüz etdikdə utanır və danışmaqdan çəkinirlər. Bu isə onların ünsiyyət bacarıqlarını məhdudlaşdırır. Ona görə də müəllimlər şagirdlərdə fonetik səhvlərə qarşı dözümlü və dəstəkçi münasibət göstərməli, onları tədricən düzgün tələffüzə yönləndirməlidir. Motivasiya və müsbət yanaşma şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafında mühüm amildir. Şagirdlərin nitq mədəniyyətinin formalaşmasında fonetik normaların rolu həm də milli-mənəvi dəyərlərlə bağlıdır. Çünki dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəniyyət daşıyıcısıdır. Səs, intonasiya və tələffüz nüansları dilin milli xüsusiyyətlərini qoruyur və gələcək nəsillərə ötürür. Buna görə də fonetik normaların tədrisi həm dilin mühafizəsi, həm də milli kimliyin qorunması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, fonetik normaların öyrədilməsi yalnız dil qaydalarının mənimsənilməsi üçün deyil, həm də şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşması, ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı, sosial adaptasiya və mədəni kimliklərinin möhkəmləndirilməsi üçün mühüm və strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu istiqamətdə düzgün qurulmuş tədris prosesi gələcəkdə savadlı, nitqi səlis və cəmiyyətə faydalı vətəndaşların yetişdirilməsinə xidmət edir. Fonetik normaların öyrədilməsi zamanı müəllimlər psixoloji amilləri də nəzərə almalıdırlar. Çox vaxt şagirdlər səhv tələffüz etdikdə utanır və danışmaqdan çəkinirlər. Bu isə onların ünsiyyət bacarıqlarını məhdudlaşdırır. Ona görə də müəllimlər şagirdlərdə fonetik səhvlərə qarşı dözümlü və dəstəkçi münasibət göstərməli, onları tədricən düzgün tələffüzə yönləndirməlidir. Motivasiya və müsbət yanaşma şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafında mühüm amildir. Digər mühüm məqam isə fonetik normaların müxtəlif fənlərlə əlaqələndirilməsidir. Məsələn, ədəbiyyat dərslərində şeirlərin ifadəli oxunması, tarix dərslərində çıxışlar və məruzələr, musiqi dərslərində ritm və intonasiya məşqləri

fonetik bacarıqların formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu inteqrasiya şagirdlərin yalnız dil dərslərində deyil, bütün təhsil prosesində nitq mədəniyyətini inkişaf etdirməsinə şərait yaradır. [4, s. 67]

Fonetik normaların tədrisində müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Müəllim yalnız nəzəri bilikləri ötürməklə kifayətlənməməli, həm də praktik nitq məşqlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Bunun üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur: düzgün nəfəs alma və səs aparatının işini tənzimləyən təlimlər, söz və cümlələrin düzgün vurğu ilə deyilməsi, intonasiyanın dəyişdirilməsi və səsin gücünü, tonunu idarə etməyə yönəlmiş çalışmalar. Bu kimi metodlar şagirdlərdə düzgün danışmaq vərdişlərinin formalaşmasına kömək edir və onların nitq aparatını möhkəmləndirir. Məsələn, nəfəs alma təlimləri danışmaq zamanı səsin daha aydın çıxmasına, uzun cümlələrin fasiləsiz ifadə edilməsinə şərait yaradır. Vurğu və intonasiya ilə bağlı tapşırıqlar isə sözlərin mənasının düzgün çatdırılmasında mühüm rol oynayır. [5, s. 41]

Fonetik normaların tədrisi prosesində bədii ədəbiyyatdan da geniş istifadə olunur. Şeir parçalarının ifadəli oxunması, nəsr mətnlərinin düzgün intonasiya ilə səsləndirilməsi şagirdlərdə həm estetik zövqü, həm də fonetik bacarıqları inkişaf etdirir. Bu yanaşma onların danışmaq nitqini zənginləşdirir, söz ehtiyatının daha səmərəli istifadəsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, müəllimlər şagirdlərdə fərdi yanaşmanı da əsas tutmalıdırlar. Çünki bəzi şagirdlərdə fonetik səhvlər danışmaq aparatının fizioloji xüsusiyyətləri ilə bağlı ola bilər. Belə hallarda müəllim fərdi məşğələlər vasitəsilə həmin problemlərin aradan qaldırılmasına kömək etməlidir. Əks halda fonetik səhvlərin davam etməsi şagirdin ümumi nitq mədəniyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Eyni zamanda, fonetik normaların öyrədilməsində kollektiv fəaliyyət – qrup müzakirələri, cütlərlə dialoqlar, səhnəciklərin qurulması da çox faydalıdır. Bu cür interaktiv fəaliyyətlər şagirdləri yalnız nəzəri biliklərlə məhdudlaşdırmır, onları real ünsiyyət mühitinə yaxınlaşdırır. Nəticədə şagirdlər həm düzgün danışmağı, həm də qarşı tərəfi diqqətlə dinləməyi öyrənirlər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, R. (2018). Azərbaycan dili fonetikasi və nitq mədəniyyəti. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Məmmədova, S. (2020). Ünsiyyət mədəniyyəti və təhsil prosesində fonetik normalar. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
3. Həsənov, T. (2017). Fonetik bacarıqların formalaşmasında pedaqoji yanaşmalar. Bakı: Maarif.
4. Quliyeva, N. (2019). Müasir məktəbdə nitq mədəniyyətinin inkişafı. Bakı: Nurlan Nəşriyyatı.
5. Rzayev, F. (2021). Fonetik normalar və şagirdlərin nitq mədəniyyəti. Bakı: Təhsil Kitabları.

6. Babayeva, L. (2016). Nitq və dil bacarıqlarının inkişafında fonetikanın rolu. Bakı: Elm və Təhsil.

МАМЕДОВА ШЕЛАЛЕ ШАХИН КЫЗЫ

**РОЛЬ ФОНЕТИЧЕСКИХ НОРМ В ФОРМИРОВАНИИ
КУЛЬТУРЫ РЕЧИ**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль фонетических норм в формировании речевой культуры учащихся. Подчеркивается, что изучение фонетики не ограничивается лишь правильным произношением звуков, но также способствует развитию общей культуры речи, коммуникативных навыков и социальной адаптации школьников. Анализируются педагогические методы преподавания фонетических норм, включая упражнения на дыхание, постановку ударения, интонацию, выразительное чтение и работу в диалогах. Особое внимание уделяется интеграции фонетических навыков с различными предметами и применению современных технологий, таких как аудио- и видеоматериалы, для повышения эффективности обучения. Подчеркивается также значение сохранения национально-культурных особенностей языка и формирование уважения к родному языку у учащихся.

**MAMMEDOVA SHELALE SHAHIN QIZI
THE ROLE OF PHONETIC NORMS IN THE FORMATION OF
SPEECH CULTURE**

ABSTRACT

The article explores the role of phonetic norms in the development of students' speech culture. It emphasizes that the study of phonetics is not limited to correct pronunciation of sounds but also contributes to the development of overall speech culture, communicative skills, and social adaptation of students. Pedagogical methods for teaching phonetic norms are analyzed, including breathing exercises, stress placement, intonation, expressive reading, and dialogue work. Special attention is given to integrating phonetic skills with various subjects and using modern technologies, such as audio and video materials, to enhance learning effectiveness. The importance of preserving the national and cultural characteristics of the language and fostering respect for the native language among students is also highlighted.

Rəyçi : Dos. Manafov Namaz Rizvan oğlu